

М. Доманська,
здобувач кафедри правосуддя
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ КОЛА ОСІБ, ЯКІ БЕРУТЬ УЧАСТЬ У СПРАВАХ ПРО ЗМІНУ ОБСЯГУ ЦИВІЛЬНОЇ ДІЄЗДАТНОСТІ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ

Правильне визначення і своєчасне повідомлення судом кола осіб, які беруть участь у справах про обмеження дієздатності фізичної особи та визнання особи недієздатною, є одним із головних завдань, що стоїть перед судом під час підготовки справи до судового розгляду. Зважаючи на важливість розглядуваного питання, в теоретичних поглядах завжди виникали й існують дискусії щодо поняття та значення юридичного інтересу учасників процесу у вирішенні судом справи, характеристики особи заявника у справах окремого провадження, а також залученні інших заінтересованих осіб у справах розглядуваної категорії. Така спірність викликана неповнотою правового регулювання зазначених питань та неоднозначністю їх вирішення на практичному рівні, що призводить до ухвалення незаконних рішень.

Питанням з'ясування кола заінтересованих осіб, які беруть участь у справах окремого провадження, визначення мети участі заявника, органу опіки й піклування та прокурора в цивільних справах приділяли увагу М.А. Вікут, О.О. Грабовська, Н.О. Кіреєва, В.В. Комаров, Г.О. Світлична, С.Я. Фурса, М.С. Шакарян, М.Й. Штефан та багато інших.

Метою і завданням цієї статті є аналіз законодавчих положень визначення кола осіб, які беруть участь у справах про зміну обсягу цивільної дієздатності фізичної особи, з урахуванням наукових здобутків минулої за-

конотворчої діяльності та формулювання пропозицій вдосконалення чинного законодавства з розглядуваних питань.

Відповідно до ч. 2 ст. 26 ЦПК України у справах наказного та окремого провадження особами, які беруть участь у справі, є заявники, інші заінтересовані особи, їхні представники.

Справи про зміну обсягу дієздатності фізичної особи віднесені законодавцем до справ окремого провадження, розгляд яких має проводитись за участю заявника, представника органу опіки й піклування та особи, щодо якої розглядається справа, якщо це можливо за станом її здоров'я. Крім зазначених осіб, ст. 45, 46 ЦПК України під час визначення учасників цивільного судочинства право брати участь у цивільних справах (у тому числі з категорій справ, розглядуваних автором) надається органам та особам, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб.

Відповідно до п. 2 Постанови Пленуму Верховного суду України від 12.06.2009 р. № 5 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справах досудового розгляду», готуючи справу до розгляду, суд повинен вирішити питання про склад осіб, які братимуть участь у справі, та вжити заходів для забезпечення їх явки на судові засідання. Основним критерієм віднесення учасників судочинства до осіб, які беруть участь у розгляді справи, є їхня юридична заінтересованість

у результаті розгляду справи. Значення юридичного інтересу під час звернення особою до суду з позовом чи заявою або залучення інших осіб до участі у справі в юридичній літературі завжди відіграло особливу роль. «За відсутності юридичного інтересу у процесі останній є недопустимим. Поняття юридичного інтересу у процесі має значення самостійної умови здійснення правосуддя...» [1, с. 77].

Заінтересованість у результаті розгляду справи як основна рушійна сила штовхає особу до здійснення активних дій, що виражається в поданні заяви до суду з метою захисту прав чи охорони інтересів. Інтерес, який потребує охорони, становить предмет поданої заяви, а в разі відкриття провадження у справі – і предмет судової діяльності. Тому неможливо уявити судовий розгляд без попереднього з'ясування судом потреби участі заявника або заінтересованої особи у вирішенні справи та міри впливу ухваленого рішення судом на їх права чи обов'язки. Для вирішення подальшого руху поданої заяви суд має чітко встановити предмет, що підлягає судовому захисту, кінцеву мету заявлених вимог і правовий зв'язок між заявленими вимогами та особою заявника. Вважається, що заявник в окремому провадженні має багато спільних рис із позивачем у позовному провадженні, основна з яких полягає в наявності особистого інтересу в розгляді й задоволенні поданої заяви або позову. Однак на відміну від позовного провадження, у заявника в окремому провадженні відсутня матеріально-правова вимога, тобто захисту підлягають не суб'єктивні матеріальні права, а охоронюваний законом інтерес. Метою охорони такого інтересу є встановлення відповідного факту, дії або статусу через прийняте судом рішення, що підтверджує наявність цього факту, дії або статусу. Виходячи із зазначеного, під заявником у справах окремого провадження слід розуміти особу, за ініціативою та для задоволення інтересу якої суд відкриває провадження у справі та

розглядає справу для встановлення відповідного факту, дії або статусу.

У справах про зміну правового статусу фізичної особи предмет судового захисту становить інтерес заявника у встановленні нового статусу для фізичної особи з метою охорони інтересів такої особи. З наведеного постає, що інтерес заявника залежить від результату дослідження й оцінки судом стану іншої особи. Якщо в результаті наявності достатніх підстав для обмеження дієздатності фізичної особи або визнання її недієздатною суд ухвалює рішення про задоволення поданої заяви, юридичний інтерес заявника задовольняється внаслідок охорони інтересів іншої особи. Залежно від наявності в особи матеріально-правового інтересу, що спонукає її звернутися до суду з відповідною заявою, заявників у справах про зміну обсягу дієздатності фізичної особи можна віднести до суб'єктів захисту прав інших осіб. Основна відмінність заявників у цій категорії справ від заявників інших справ окремого провадження полягає в меті їх участі в розгляді справи, що спрямована на першочерговий захист охоронюваного законом інтересу особи, щодо якої ставиться питання зміни обсягу її дієздатності. Проте буде також неправильним стверджувати, що інтерес заявника в зазначених справах відсутній. Такий інтерес полягає у правильному вирішенні судом справи, тобто складає юридичний або процесуальний інтерес – інтерес у вирішенні справи, необхідність бути учасником процесу, подавати докази, давати пояснення для захисту інтересів такої особи [2, с. 44].

Водночас у справах, передбачених Главою 2 Розділу 4 ЦПК України, в окремих випадках у заявника юридичний інтерес може полягати в ухваленні судом рішення, дія якого в майбутньому вплине і на його права й обов'язки. Таким винятком є заяви членів сім'ї про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, яка зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами, азартни-

ми іграми або іншим, внаслідок чого поставила свою сім'ю, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище. У таких випадках юридичний інтерес виступає як самостійна передумова для подання заяви та має обов'язково враховуватися судом під час відкриття провадження у справі. У зазначених справах захисту підлягає інтерес заявника у визнанні особи обмежено дієздатною для встановлення в майбутньому порушеного майнового балансу, спричиненого діями особи, щодо якої розглядається справа.

Окрім заявника у справах зазначеної категорії беруть участь заінтересовані особи, які віднесені законодавцем до осіб, які беруть участь у справі. Визначення її мета участі таких осіб не розкривається, проте сама назва «заінтересовані особи» свідчить про наявність інтересу цих осіб у результаті розгляду заяви. Виникає питання: якщо в заявника є заінтересованість у розгляді справи, то чим відрізняється від нього заінтересована особа? На думку автора, заявник відрізняється від заінтересованої особи, мета участі якої співпадає із заявленими вимогами, швидкістю прийнятого рішення в поданні заяви до суду з вимогою про захист інтересу особи. Характер інтересу іншої заінтересованої особи може співпадати, бути протилежним або полягати в захисті державного чи суспільного інтересу, що можливо реалізувати в ухваленні законного й обґрунтованого рішення.

Науковцями визначаються особи, які можуть виступати в якості заінтересованих осіб як в усіх справах окремого провадження, так й у справах про зміну правового статусу фізичних осіб безпосередньо. Так, виділяють наступні категорії заінтересованих осіб: 1) органи влади та інші організації, які згідно із законом мали право засвідчити певний юридичний акт, проте своєчасно цього не зробили; 2) громадяни, на майнові й особисті права яких може вплинути встановлення в суді факту,

про який просить заявник; 3) органи влади та інші організації, в яких будуть здійснюватися права осіб, що виникли внаслідок судового встановлення відповідного факту. [3, с. 42; 4, с. 13]. З огляду на таку класифікацію можна дійти висновку, що заінтересована особа у справах окремого провадження – це особа, яка бере участь у справі та має юридичну заінтересованість (особисту або державну, суспільну) в результаті вирішення справи.

У науці цивільного процесуального права існує думка, що заінтересовані особи мають такий само правовий статус, як і треті особи, які не заявляють самостійних вимог на предмет спору в позовному провадженні. Така точка зору полягає у впливі прийнятого рішення суду на їх права й обов'язки безпосередньо або опосередковано [5, с. 172]. Із цим погодитися важко, з огляду на значущість розглядуваних автором справ, мети й ролі участі заінтересованих осіб у процесі розгляду таких справ. На відміну від третіх осіб, заінтересовані особи, які не заявляють самостійних вимог на предмет спору, можуть бути залучені як за ухвалою суду, так і за самостійною ініціативою, вони беруть активну участь у розгляді судом справ для прийняття судом законного рішення, а ухвалене рішення безпосередньо впливає на їх права й обов'язки.

Аналізуючи ч. 4 ст. 235 ЦПК України та ч. 1 ст. 240 ЦПК України, законодавець відносить орган опіки й піклування до заінтересованих осіб з обов'язковою участю у справах розглядуваних категорій. Ідея обов'язкової участі органу опіки й піклування як заінтересованої особи у справах про обмеження дієздатності фізичної особи та визнання особи недієздатною полягає в дослідженні всіх заявлених вимог заявника, наданні висновку щодо доцільності задоволення заяви та призначення тієї чи іншої особи опікуном або піклувальником. Окрім участі в якості заінтересованої особи, закон наділяє орган опіки й піклування правом висту-

пати заявником у зазначених справах, що посилює її значення і визначає особливе місце серед інших осіб та органів, що залучаються до розгляду справ.

Безсумнівно, під час підготовки справи до судового розгляду й визначення кола осіб перед судом стоїть завдання у визначенні процесуального становища особи, щодо якої подається відповідна заява. У законодавстві не визначається процесуальний статус такої особи, не встановлений також обсяг прав та обов'язків, якими особа може користуватися. На практиці такі недопрацювання призводять до порушень у можливості користуванні особою правами, наданими їй законом, а інколи взагалі до неповідомлення такої особи про розгляд справи, що, на думку автора, є грубим порушенням закону. Беззаперечним буде твердження про віднесення особи, щодо якої розглядається заява про зміну її правового статусу, до заінтересованих осіб, оскільки саме в її інтересах подається заява, її інтерес підлягає охороні, а ухвалене рішення безпосередньо вплине на її права, інтереси й обов'язки в майбутньому.

Відповідно до ч. 1 ст. 240 ЦПК України питання про виклик фізичної особи, щодо якої розглядається справа про визнання її недієздатною, вирішується в кожному випадку судом з урахуванням стану її здоров'я. П. 5 Постанови Пленуму Верховного суду України від 12.06.2009 р. № 5 надає суду право розглядати справи за відсутності громадянина в разі його неявки, чим суди активно користуються для прискорення розгляду справ. У наведених нормах закон взагалі не ставить питання про обов'язковість участі особи, покладаючи на суд вирішення питання доцільності виклику фізичної особи для участі у справі. На думку автора, особа, щодо якої розглядається справа, є обов'язковим учасником процесу, її безпосередня участь у розгляді заяви є необхідною умовою для встановлення всіх необхідних обставин справи. Особливо важлива її участь з позиції виникнення в суду або інших заінтересованих

осіб сумніву щодо добросовісності дій заявника. Окрім прав та обов'язків, наданих їй законом, суд обов'язково має заслухати думку самої особи із приводу поданих заявником вимог, підтвердити існування поданих фактів чи заперечити їх, сприяти у витребовуванні доказів у разі заявлення про них особою тощо. Таким чином, особа, щодо якої розглядається справа, є однією з найважливіших осіб, які беруть участь у розгляді справ, а тому внесення відповідних змін до процесуального закону для визначення її правового становища, обсягу прав й обов'язків та обов'язкової участі у розгляді справи є вкрай важливим і необхідним.

Наразі спірним і не вирішеним є питання участі прокурора в розгляді справ про зміну правового статусу фізичної особи. До прийняття ЦПК України 2004 р. законодавчо мета участі прокурора в цивільних справах полягала в нагляді за судовою діяльністю. Оскільки справи про зміну правового статусу фізичної особи становили особливий інтерес держави, участь прокурора в зазначених справах гарантувала законність прийняття судом рішення.

Спірність питання полягає в доцільності участі прокурора в окремих цивільних справах (включаючи категорії справ, розглядуваних автором) та його процесуальному стані як суб'єкта цивільного процесуального права. Традиційно склалася думка про дві форми участі прокурора у цивільних справах: представництво інтересів особи в суді та вступ у вже розпочату справу для надання висновку у справі. У науці цивільного процесуального права існує декілька точок зору на це питання. Так, деякі автори відносять становище прокурора до сторони у справі [6, с. 135]. Із цим поглядом важко погодитись, оскільки як сторона у справі прокурор обов'язково має бути особисто заінтересований у вирішенні справи, що є неприпустимим. Також неправильним буде співвідносити прокурора із представником сторони: прокурор користується правами представника на рівні Конституції й закону,

його основною метою є сприяння суду в об'єктивному та всебічному розгляді справ для ухвалення законного рішення. На відміну від класичного представництва, в разі необґрунтованості поданої заяви прокурор зобов'язаний відмовитися від заявлених вимог. Слід погодитися з Д.М. Чечотом, який вказує: «В якій би формі не брав участь прокурор під час розгляду цивільних справ, він завжди є представником держави, виступаючи на захист закону, та не може розглядатись ані в якості сторони, ані представника (навіть й особливого виду), ані в якості процесуального позивача» [7, с. 177]. І хоча прокурор користується всіма правами й виконує обов'язки, надані йому процесуальним законом, він завжди виступає в якості представника держави з основною метою – захисту прав та інтересів громадян на державному рівні.

Норми процесуального закону, що регулюють порядок розгляду справ окремого провадження, не вказують на статус і місце, яке може займати прокурор під час розгляду зазначених справ. У своїй діяльності під час розгляду цивільних справ прокурор керується Конституцією України, Законом України «Про прокуратуру» та ст. 45, 46 ЦПК України. Метою участі прокурора в розглядуваних автором справах є сприяння суду в ухваленні законного й обґрунтованого рішення для захисту охоронюваних законом інтересів особи, щодо якої вирішується питання в обмеженні дієздатності фізичної особи або визнання її недієздатною. Вважається, що прокурор може брати участь у розгляді справ про зміну обсягу дієздатності фізичної особи як в якості представника інтересів громадян у справі, так і для подання висновку про законність розглядуваної заяви щодо обмеження цивільної дієздатності фізичної особи або визнання особи недієздатною.

Не виключається можливість представництва прокурором інтересів заявника, проте такі випадки мають бути одиничними з обґрунтованими доказами неможливості участі заявника у справі або звернення інших уповноважених на це органів до суду.

Також заслуговує на увагу пропозиція здійснення представницьких функцій прокурором щодо відповідача у справі за будь-яким спором. Пропонується передбачити в законі право участі прокурора у справах про визнання громадянина обмежено дієздатним чи недієздатним у випадку розгляду справи без участі цього громадянина [8, с. 74]. Подібна практика існує в цивільному процесі Франції, за яким участь прокурора у справах окремого провадження є обов'язковою та здійснюється в наступних формах: перша форма передбачає направлення судом справи прокурору для ознайомлення; друга форма зобов'язує прокурора брати участь у розгляді справ за виникнення дебатів між заявником та заінтересованими особами. Обов'язкове дослідження матеріалів справи прокурором та його обов'язковий виступ у дебатах є значною відмінністю окремого провадження від позовного. Оскільки в окремому провадженні відсутній спір про право і часто бере участь лише один заявник, участь прокурора покликана заповнити відсутність відповідача [9, с. 99].

На практиці зустрічаються поодинокі випадки участі прокурора в зазначених справах, залучених за ініціативою суду. Однак у матеріалах не зазначене процесуальне становище прокурора й мета його участі у справі. Аналізуючи ухвалені судові рішення у справах про обмеження дієздатності фізичної особи або визнання її недієздатною, участь прокурора в зазначених справах полягає в оцінці наявних обставин справи й формулюванні своєї точки зору щодо можливості задоволення заяви. Тобто фактично діяльність прокурора зводиться до надання висновку про доцільність задоволення заявлених вимог.

На думку автора, враховуючи складність справ зазначеної категорії та їх суспільну значущість, участь прокурора в цих справах має бути визнана на законодавчому рівні обов'язковою. Форма участі прокурора має полягати в наданні висновку про законність обмеження дієздатності фізичної особи або визнання особи недієздатною.

Щодо участі інших заінтересованих осіб у справах про зміну правового статусу фізичної особи ЦПК України не визначає склад таких осіб, надаючи суду право визначення і притягнення до участі у справі інших осіб, на права й обов'язки яких може вплинути прийняте рішення.

Враховуючи вищевикладене, під час підготовки справ про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи чи визнання її недієздатною до судового розгляду суд має ретельно й досконало вивчити наявні матеріали справи для правильного визначення кола осіб, яких слід притягувати до участі у справі. До осіб, які обов'язково мають брати участь у справі, слід також віднести особу, щодо якої розглядається справа, з наданням їй процесуального положення, прав та обов'язків заінтересованої особи, а також прокурора, форма участі якого полягає в наданні висновку про законність задоволення заяви про обмеження дієздатності або визнання недієздатною фізичної особи.

Ключові слова: обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною, інтерес, прокурор, заінтересовані особи.

У статті досліджуються питання визначення судом кола осіб, які беруть участь у справах про обмеження дієздатності фізичної особи та визнання особи недієздатною. Зокрема, проаналізовано питання значення юридичного інтересу учасників процесу у вирішенні судом справи, характеристики особи заявника у справах окремого провадження, а також залучення інших заінтересованих осіб у справах розглядуваної категорії. У результаті проведеного дослідження автором обґрунтовується необхідність залучення до розгляду вказаної категорії справ особи, щодо якої розглядається заява, та прокурора для надання висновку про законність обмеження дієздатності фізичної особи або визнання особи недієздатною.

В статье исследуются вопросы определения судом круга лиц, участвующих в делах об ограничении дееспособности физического лица и признании лица недееспособным. В частности, проанализированы вопросы значения юридического интереса участников процесса в разрешении судом дела, характеристика личности заявителя по делам особого производства, а также привлечение других заинтересованных лиц по делам рассматриваемой категории. В результате проведенного исследования автором обосновывается необходимость привлечения к рассмотрению указанной категории дел лица, в отношении которого рассматривается заявление, и прокурора для дачи заключения о законности ограничения дееспособности физического лица или признания лица недееспособным.

The article studies the questions of the court determining of circle of persons who is involved in cases of capacity limitation and recognition of individual incapacity. In particular, the significance of legal interest of the participants in the resolution of the court case, the characteristics of the individual applicant for special proceedings, as well as involving other interested individuals for the category in question were analyzed. In the result of the study, author grounds the necessity of bringing to consider this category of cases the person against whom the claim was made, and the prosecutor to give an opinion on the legality of incapacitation of an individual or admitting the incapacity of individual.

Література

1. Гурвич М.А. Право на иск. – М. : Изд-во АН СССР, 1949. – 216 с.
2. Гукасян Р. Проблема интереса в советском гражданском процессуальном праве. – Саратов, 1970. – 187 с.
3. Заворотько П.П., Штефан М.Й. Непозовне провадження в радянському цивільному процесі / П.П. Заворотько,

М.Й. Штефан. – К. : Лабораторія друку Київського державного університету, 1969.

4. Фурса С.Я. Провадження у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у порядку цивільного судочинства [текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 «Цивільне право, сімейне право, цивільний процес, міжнародне приватне право» / С.Я. Фурса. – К., 1997. – 23 с.

5. Субъекты советского гражданского процессуального права [текст] / М.С. Шакарян. – М. : Всесоюзный юридический заочный институт, 1970. – 214 с.

6. Вукот М.А. Правовое положение прокурора, предъявившего иск в интересах другого лица // Вопросы теории и практики прокурорского надзора. – Саратов, 1974. – С. 134–137.

7. Чечот Д.М. Участники гражданского процесса. – М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1960. – 189 с.

8. Окреме провадження : монографія / В.В. Комаров, Г.О. Світлична, І.В. Удальцова ; за ред. В.В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – 312 с.

9. Аргунов А.В. Особое производство в гражданском процессуальном праве России и Франции : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.15. – М., 2011. – 222 с.

УДК 347.9

Т. Дузінкевич,

аспірант кафедри цивільного права Юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

ПРОБЛЕМИ ЗАЛУЧЕННЯ ДО СПРАВИ ТРЕТІХ ОСІБ, ЯКІ НЕ ЗАЯВЛЯЮТЬ САМОСТІЙНИХ ВИМОГ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Ч. 2 ст. 35 ЦПК України передбачено, що треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, можуть бути залучені до участі у справі також за клопотанням сторін, інших осіб, які беруть участь у справі. Якщо суд під час прийняття позовної заяви, здійснення провадження у справі до судового розгляду або під час судового розгляду справи встановить, що судові рішення може вплинути на права й обов'язки осіб, які не є стороною у справі, суд залучає таких осіб до участі у справі як третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог на предмет спору [1].

За буквального тлумачення даної норми суди часто не звертають увагу на ст. 36 ЦПК України, яка визначає порядок залучення до участі у справі або вступу до справи третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог. Ч. 3 ст. 36 передбачено, що суд лише повідомляє третю особу про справу, на-

правляє їй копію заяви про залучення третьої особи та роз'яснює її право заявити про свою участь у справі.

Тому суди часто залучають до справи третю особу без її згоди, порушуючи цим порядок, передбачений ЦПК України. Також треті особи часто зазначаються позивачем безпосередньо в позовній заяві, що також не передбачено нормами процесуального законодавства.

Питання залучення до справи третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору за ЦПК України, було предметом дослідження С.С. Бичкової, Ю.В. Білоусова, В.І. Бірюкова, С.В. Васильєва, Т.М. Кілічави, В.В. Комарова, О.А. Логвінова, Н.Л. Луців-Шумської, Л.А. Порєвої, П.І. Радченко, З.В. Ромовської, Н.Ю. Сакари, В.І. Тертишнікова, С.Я. Фурси, Ю.С. Червоного, С.І. Чернооченко, М.Й. Штефана, Н.Л. Шумської, О.Х. Юлдашева та ін-